

TURIZMNING IQTISODIY VA IJTIMOY TA'SIRI: BA'ZI MAMLAKATLAR TAJRIBASI

Kozimov Firuz Raximovich

Buxoro Shahar Biostimul MChJ (dori darmon) omborxonasi boshligi yordamchisi.

Osiyo xalqaro universiteti, Iqtisod tarmoqlari va sohalari yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: So'nggi yillarda turizmning mamlakatlarning iqtisodiy va ijtimoiy hayotiga ta'siri keskin oshdi. Bundan tashqari, turizm dunyodagi eng yirik sanoat tarmoqlaridan biri va iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biridir. Turizmning rivojlanishi tufayli ko'plab mamlakatlar bandlik, infratuzilma, to'lov balansi, yalpi daromad va ishlab chiqarish kabi iqtisodiy va ijtimoiy mavqecini yaxshiladilar. Maqolada turizmning mamlakatlar byudjetidagi ijtimoiy-iqtisodiy roli va mamlakatlar rivojlanishiga bevosita va bilvosita ta'siri haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: turizm, barqaror rivojlanish, milliy iqtisodiyot, jahon yalpi ichki mahsuloti, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, to'g'ridan-to'g'ri ta'sir, bilvosita ta'sir.

Turizm odamlar o'rtasida xayrixohlik yaratish va natijada mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy o'sish uchun juda muhimdir. Turizm sanoat sifatida mamlakatning valyuta zaxiralariga katta hissa qo'shadi va aholining keng doirasiga to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita ish imkoniyatlarini taqdim etadi. Bundan tashqari. Agar so'nggi 5 yil ichida jahon yalpi ichki mahsuloti statistikasini ko'rib chiqsak, turizm jahon iqtisodiyotida yuqori darajadagi iqtisodiy rivojlanishga erishishda muhim rol o'ynashini ko'rishimiz isbotlangan. Butunjahon sayohat va turizm kengashi ma'lumotlariga ko'ra, sayohat va turizm barcha iqtisodiy ko'rsatkichlar bo'yicha dunyodagi eng yirik tarmoqlardan biri bo'lgan. Turizmning jahon iqtisodiyotidagi sanoat ulushi, shu jumladan to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita ta'sirlar YaIMning 10,2 foizini (7,6 trillion AQSh dollari) tashkil etdi. Turizm sanoati doimiy ravishda yangi ish o'rinlarini yaratmoqda va bandlik sohasida etakchilardan biri hisoblanadi. Jahon sayohat va turizm Kengashining 2016 yilgi ma'lumotlariga ko'ra, turizm sohasidagi xodimlar soni 292 millionga etdi va sektorga 806,5 milliard AQSh dollari miqdorida sarmoya kiritildi, bu jami investitsiyalarning 4,4 foizini tashkil etadi. Ta'kidlash joizki, turizm va sayohat mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy rivojlanishining katalizatori bo'lgan (WTTC, 2017). Shu munosabat bilan Butunjahon sayohat va turizm kengashi (WTTC 2021) sayohat va turizm ish bilan ta'minlashda muhim rol o'ynashini, shu jumladan ularning bevosita, bilvosita va induksiya ta'sirini ko'rsatdi; hisob-kitoblarga ko'ra, dunyo bo'ylab yaratilgan 4 ta ish o'rinlaridan 1 tasi, ya'ni taxminan 334 million yoki barcha ish o'rinlarining 10,6 foizi 9,2 trillion AQSh dollarini, global YaIMning 10,4 foizini tashkil qiladi. Shu bilan birga, chet ellik sayyohlarning xarajatlari eksportning 6,8 foizini va umumiy hajmning 27,4 foizini tashkil etdi

2019 yilda xizmatlarning jahon eksporti 1,7 trillion AQSh dollarini tashkil etdi. Shunday qilib, ko'plab mamlakatlar buni milliy iqtisodiyotni rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlaridan biri deb bilishadi.

Turizmning mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri to'g'risida ko'plab olimlar ilmiy tadqiqotlar o'tkazdilar. Masalan, A. M. Gpudratli turizmning mamlakat iqtisodiyotiga ta'sirini ijobiy baholaydi, turizm sanoati yangi ish o'rinlarini yaratib, milliy daromadning ko'payishini keltirib chiqaradi; turistik xizmatlarni ishlab chiqarishda barcha tegishli tarmoqlar rivojlanadi; ijtimoiy va turistik markazlarda ishlab chiqarish infratuzilmasi rivojlanadi; xalq hunarmandchiligi va markaz madaniyati faollashadi; turmush darajasining oshishi ta'minlanadi; chet elda tushumlarning ko'payishiga yordam beradi valyutaga. A. V. Strelnikov va sektorda bitta yangi ish joyini yaratish sanoat sektoriga qaraganda 20 baravar yuqori, bu esa ikki baravar arzon. Betaraflik gipotezasi iqtisodiy o'sishdan qat'i nazar turizmning o'sishi bilan bog'liq va turizm umumiy iqtisodiy faoliyatning muhim tarkibiy qismi emas (Mieiro va Ramos, 2010).

Yaqin Sharq mamlakatlari uchun olib borilgan tadqiqotlar (Tang va Abosedra, 2016) Livanda turizm o'sishning harakatlantiruvchi kuchi degan gipotezani o'rganib chiqdi, natijalar o'sish turizmdan kelib chiqqanligini ko'rsatdi. Kreyslan (2010) Iordaniyada turizmning iqtisodiy o'sishga ta'sirini o'rganib chiqdi, asosiy xulosa bir tomonlama sabab-oqibat munosabatlariga tegishli. Razak va Masarva (2006) turizm sohasining Iordaniya iqtisodiyotiga ta'sirini tushuntirdilar. Asosiy natija shundaki, turizmdan tushgan daromad eng muhim iqtisodiy ko'rsatkichlarda muhim rol o'ynadi.

Jeong (2020) Koreyada sayyohlik kompaniyalarining makro va makro bo'lmagan o'zgaruvchan ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganish maqsadida tadqiqotni boshladi. Tadqiqot 2001 yil yanvaridan 2018 yil dekabrighacha bo'lgan oylik ma'lumotlarni o'z ichiga olgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, neft narxi, valyuta kursi va sanoat ishlab chiqarishi kabi o'zgaruvchilar sayyohlik aksiyalari narxlariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda, turizm xarajatlari va iste'mol narxlarini indeksining ta'siri ijobiy va ahamiyatli.

Ivanov va Webster (2013) bir tomonlama munosabatlarni ta'kidlab, yuz oltmish etti mamlakatda turizmning haqiqiy o'sishdagi ijobiy rolini namoyish etdilar. Buzaxasa va Ey Menyari (2013) Tunisda ham, Marokashda ham qisqa muddatda ushbu gipotezaning to'g'riligini isbotladilar, munosabatlar esa uzoq muddatda aks etadi. Olan (2017) sayyohlik faoliyatini iqtisodiy o'sish va Hindistondagi moliyaviy rivojlanish va turizm o'rtasidagi ijobiy ta'sir bilan bog'laydigan bir tomonlama sabab-oqibat munosabatlarini tasdiqladi. Chulapxon va Barajona (2018) sayyohlik faoliyatining kengayishi Tailandning iqtisodiy o'sishiga yordam berdimi yoki Tailanddagi iqtisodiy o'sish turizm sektorining o'sishiga olib kelganda teskari bog'liqlik mavjudligini o'rganib chiqdi, bu tadqiqotda vaqt seriyasi usullari, integratsiya va grangerning sabab-oqibat testlari qo'llanilgan.

Bogdanov yu. V. ning so'zlariga ko'ra, 30 sayyohdan to'g'ridan-to'g'ri yoki bilvosita ikkitasi yangi ish o'rinlari yaratmoqda [3]. Tadqiqotchi Z. M. Muxamedovanning so'zlariga ko'ra, turizm daromadlarining O'zbekiston yalpi ichki mahsulotidagi ulushi, agar u kamida 5 foizga yetsa, ushbu sektorda band bo'lganlar soni 2433 kishini tashkil etadi, aholi jon boshiga YaIM esa 392,1 ming so'mga oshadi.

Ba'zi mamlakatlar tajribasi

Iordaniya Tajribasi. Turizm sektori Iordaniya yalpi ichki mahsulotining asosiy tarkibiy qismi bo'lib, uning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Bir nechta tadqiqotlar sayyohlik faolligining o'sishi va iqtisodiy o'sishning yuqori darajalari o'rtasida bir tomonlama sababiy

bog'liqlik mavjudligini o'rganib chiqdi (brida, Lanzilotta va Pizzolon, 2016), (Devitra va Kyau, 2016), (Husayn va Kara, 2011). Iordaniya turizmni umuman iqtisodiyotning rivojlanishiga turtki beradigan noyob iqtisodiy faoliyat deb biladi. Iordaniyaning turizm sektori uchun strategik rejasi (2018-2022) Iordaniya iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish va uning o'sishini ta'minlash maqsadida turizm sohasini rivojlantirishga qaratilgan.(Iordaniya turizm vazirligi).Iordaniya iqtisodiyoti Makroiqtisodiyot tuzilmasi bilan bog'liq ko'plab muammolardan aziyat chekmoqda, masalan, savdo defitsiti, to'lov balansi taqchilligi, yuqori ishsizlik, cheklangan xorijiy daromadlar, qashshoqlik, yuqori inflyatsiya va tashqi notinchlik. shunday qilib, Iordaniya hukumati turizmni samaradorlik va mehnat unumdorligini oshirish orqali iqtisodiy ko'rsatkichlarni rag'batlantirishning asosiy sektori sifatida belgilaydi. Turizm sektori turizm daromadlarini ko'paytirish, iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari bilan ijobiy tashqi teskari va to'g'ridan-to'g'ri aloqalarni o'rnatish orqali siyosatchilarga yordam berishda samarali rol o'ynashi mumkin. (cernat and gourdon 2012), (Tugcu 2014). Bu investitsiya imkoniyatlarini kengaytiradi va miqyosga ijobiy daromad keltiradi (croes 2006).

Gruziya Tajribasi. Turizm Gruziya iqtisodiyotining transport, aloqa, qurilish, sanoat, ommaviy iste'mol tovarlari ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish sohasining turli sohalari va boshqa ko'plab sohalariga katta ta'sir ko'rsatadi. So'nggi yillarda Gruziyaga xalqaro kelish nuqtai nazaridan o'sib borayotgan tendentsiya kuzatilmoqda. Ichki ishlar vazirligining axborot-tahlil departamenti ma'lumotlariga ko'ra, 2017 yilda 7,554,994 tashrif buyuruvchi aniqlangan, bu 2016 yildagi shunga o'xshash hisobotga nisbatan 18,7 foizga ko'pdir. Shartli taqsimotga ko'ra, 2016 yilgi ma'lumotlarga nisbatan ishtirokchilar ulushining nisbati quyidagicha: 1,24 soat yoki undan ko'proq-2 720 970 tashrif(umumiy sonning 42%); 2. Tranzit 1 321 344 tashrif (umumiy sonning 20,7%); bir kunlik tashrif 2 318 189 (umumiy sonning 36,4%). Gruziya milliy turizm ma'muriyatining ma'lumotlar bazasida 57049 ta yotoq uchun 1765 ta turar joy mavjud. 26% Tbilisiga, keyin 20% Adjariyaga to'g'ri keladi, bu shida Kartli mintaqasidagi eng yomon holat bo'lib, u mamlakatda tunash bo'yicha oxirgi o'rinlardan birini egallaydi. Hozirgi vaqtda Tbilisi, Adjara, Samtsxe-Javaxeti, Imereti va Javaxeti mintaqalarida 26 ta markali mehmonxonalar qurilishi rejalashtirilgan.

Saudiya Arabistoni Tajribasi. Saudiya Arabistoni qirolligi turizm nuqtai nazaridan dunyoning etakchi iqtisodiyotlaridan biridir. Turizm butun dunyo bo'ylab ko'plab iqtisodiyotlarning o'sishi uchun juda muhim va yillar davomida keng qamrovli tadqiqotlar mavzusi bo'lib kelgan, ammo bu mamlakat kontekstida juda kam tadqiqotlar olib borilgan. Saudiya Arabistonida sayohat va turizmning YAIM va umumiy bandlikka qo'shgan hissasi mos ravishda 9,5% va 11,2% ni tashkil etdi (WTTC 2019); shuning uchun bu iqtisodiy o'sishni oshirishning an'anaviy vositalariga kamroq bog'liq bo'lgan barqaror turizmga o'tishning maqbul variantidir.

XULOSA

Ushbu tadqiqot mamlakatlarning iqtisodiy va ijtimoiy hayotidagi o'sishni aniqlashda turizm sohasining rolini o'rganishga qaratilgan harakatdir. Iqtisodiy ta'sirni baholash turizmning iqtisodiyotga qo'shgan hissasini pul, ish o'rinlarini yaratish, infratuzilmani rivojlantirish, mahalliy sanoatning o'sishi, mintaqaviy rivojlanish va odamlarning turmush darajasining o'zgarishi nuqtai nazaridan baholaydi. Misol uchun, yuqoridagi

ma'lumotlardan ma'lumki, turizm daromadlari Iordaniyada ikki yil ichida YaIMning Real o'zgarishiga 16% hissa qo'shadi, YaIMning hissasi va sayohat va turizm natijasida hosil bo'lgan umumiy bandlik Saudiya Arabistonida 9,5% va 11,2% ni tashkil qiladi. Ushbu natija Iordaniyada turizm faoliyati va YaIMning Real o'sishi o'rtasidagi uzoq muddatli va barqaror munosabatlarga mos keladi. Aniqroq qilib aytganda, sayyohlar faoliyati yoki tadbirlari ko'payganda, YaIMning o'sish sur'ati turizm va turizm sohasidagi asosiy vositalarning muvozanatini oshirish orqali kuchayadi. Xulosa qilib aytganda, turizm mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, mamlakat kompleksining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasi, o'zaro bog'liq mexanizmlarni shakllantirishni yanada kuchaytirish uchun turizm salohiyatidan o'zaro foydalanish talab etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. World Travel & Tourism Council, Travel and Tourism Economic Impact, World, 2017.
2. WTTC. 2021. Global Economic Impact and Trends 2021. Available online: <https://wttc.org/Portals/0/Documents/Reports/2021/Global%20Economic%20Impact%20and%20Trends%202021.pdf?ver=2021-07-01-114957-177> (accessed on 21 June 2021).
3. Gudratli A. M, Influence of tourism on the national economy // Современная наука: актуальные вопросы, достижения и инновации. - 2020. - С. 50-53
4. Strel'nikov A.V. Organizational and economic mechanism ensuring the competitiveness of educational services of universities, involved in training personnel for service and tourism // М.: ГБОУ ВПО «Тверской государственный университет». - 2012. - С. 3.
5. Bouzahzah, M., & Menyari, Y. (2013). International tourism and economic growth: The case of Morocco and Tunisia. Journal of North African Studies, 18(4), 592-607.
6. Tugcu, C.T. (2014), Tourism and economic growth nexus revisited: A panel causality analysis for the case of the mediterranean region. Tourism Management, 42, 207-212.